

“BOLALARDA NUTQ HOLATINING BARQARORLIGINI.O’SUVCHANLIGINI TA’MINLASHNING AHAMIYATI”

Shukurova Madina O’ktamovna

Osiyo Xalqaro Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Bolalar nutqini rivojlantirishda ilmiylik asosida turli xil metod va usullardan foydalangan holda samarasini oshirish

Kalit so’zlar: Nutq tempi, jadalligi, ritmi, tovushlar qatori, nutq aniqqligi, nutqning ifodaliligi, nutqning shoshqaloqligi, metodik yondashuv

Nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurda bola nutqini rivojlantirish, bir tomondan, tashqi ta’sirlar bilan belgilanishi, o’zga tomondan esa - to’satdan yuz berishlik, «o’zini-o’zi harakatga keltirish» bilan tavsiflanishi tushuniladi. Bolalarning passiv nutqni o’zlashtirib olishlari va ularning dastlabki so’zni aytishlari hal qiluvchi darajada quyidagi uch jihatga, ya’ni emotsional aloqalar, birgalikdagi harakat ehog’idagi aloqalar, tovushli aloqalardan iborat bo’lgan kommunikativ omilga bog’liq bo’ladi. Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta’minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o’z ichiga oladi. U mazmunlilik, mantiqlilik va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o’zlashtirganligining ko’rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estelik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi. Ravonlikning asosiy ko’rsatkichi sifatida so’zlar, gaplar va fikrlarning qismlari o’rtasida zamr aloqa vositalaridan foydalangan holda, matnning tarkibiy jihatdan to’g’ri tuzish qobiliyatini shakllantirish qabul qilingan. Olimlar bolalarni o’qitishni ularning yuqori darajadagi aqliy va nutqiy rivojlanish darajasini ta’minlash, til qobiliyatlarini shakllantirish imkonini beradigan darajada optimal tashkil etish yo’larini topish borasida faol ish olib bormoqdalar. Nutqni o’qitishning nazariy va empirik muammolarini tadqiq etish quyidagi nazariy qoidalardan kelib chiquvchi umumiy boshlang’ich pozitsiyalarga ega: - ta’lim maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda, ayniqsa, zamonaviy noqulay nutqiy muhit sharoitida hal qiluvchi ahamiyatga ega; - nutqni o’rgatish- . .dan to ...gacha» kabi qattiq qoliplar to’g’ri kelmaydigan hamda nutqni rivojlantirishning yosh qonuniyatlari va bolaning individual xususiyatlari bilan belgilanadigan ijodiy jarayondir; nutqni rivojlantirish asosida kommunikativ yondashuv bo’lishi kerak, xususan: ona tilini o’zlashtirish nutqiy muloqot faoliyatiga qo’shilishi, o’quv sharoiti tabiiy muloqot sharoitlariga yaqinlashtirilishi lozim; - o’qitish vaziyatida katta yoshli odamning bola bilan o’zaro hamkorligining xususiyati ushbu bola uchun yetakchi bo’lgan muloqot shakli bilan belgilanishi lozim; - til ustida nutqiy faoliyat tuzilmasi doirasida hamda uning barcha komponentlarini: undov-motivatsiya, yo’naltirish-tadqiqot, ijro komponentlarini hisobga olgan holda ish olib borish zarur; - nutqni o’qitish bolalarning tilni o’rganish bo’yicha mustaqil faoliyatiga asoslanishi va bolalar faolligining boshqa turlari bilan bog’liq bo’lishi kerak. Hozirgi paytda maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish muammosini ishlab chiqish mazkur metodologik holatlardan kelib chiqqan holda olib borilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi psixologik, pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi: - nutqni rivojlantirish - bolaning individual psixik rivojlanishida markaziy o’rin tutuvchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o’zlashtirishining murakkab, ko’p omilli jarayondir; - nutqni rivojlantirish - bu malakali pedagogik rahbarlikni nazarda tutuvchi ijodiy jarayon, lekin u stixiyali jarayon emas; - bola nutqini rivojlantirish jarayonini boshqaruvchi pedagog bu jarayonning turli yosh

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

bosqichlaridagi qonuniyatlari, mexanizmlari, o'ziga xosliklarini bilishi, nutqiy rivojlantirishning o'ziga xosliklarini ko'ra olishi va bolaning individualligini hisobga olgan holda, uning nutqiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'llarini taniashi lozim. 2. Bolalar nutqini o'stirishga oid nazariy ishlar. Respublikamizda maktabgacha ta'lim allaqachon davlat siyosati darajaga ko'tarilgan. Shu bois ta'lim tizimining ilk bo'g'iniga doir har qanday muammo davlat miqyosida hal qilinmoqda. Jumladan, < maktabgacha ta'lim tizimi tarbiyachilari bugungi kunda bolalarni maktabga tayyorlashning bazaviy dasturi hamda tajriba-sinov jarayonida yuqori baholangan o'quv-metodik materiallarga ega. • Mazkur dasturda bolalarni jismoniy rivojlantirish, nutq va tafakkurini shakllantirish, tevarak-atrof bilan tanishtirish kabi turli masalalar qamrab olingan. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini fan sifatida shakllantirishga Ye.I.Tixeyeva, Ye.A.Flerina, O.I.Solovev, A.N.Govzdev va boshqalar katta hissa qo'shganlar. Yelizavetta Ivanovna Tixeyeva (1866-1944) talantli pedagog va yirik jamoat arbobi edi. Ye.I.Tixeyeva namunali insonni tarbiyalashga yordam berish va ilk yoshdan boshlab to keksalikka qadar insonni har tomonlama rivojlantirishni ta'minlaydigan pedagogik nazariyani yaratish ustida ishlagan. 1913-yilda Ye.L.Tixeyevaning «Ona tili va uni rivojlantirish yo'llari» nomli asari bosilib chiqdi. Tixeyeva nutqni rivojlantirishning ahamiyati, yo'llari va vositalariga oid muhim masalalarni til madaniyatini umumiy rivojlantirish, bolalarda o'z xalqiga, vataniga muhabbatni tarbiyalash bilan bog'liqlikda o'rgangan. Ye.I.Tixeyeva tilni o'rgatishni ilk bolalik chog'idan boshlash zarur, deb hisoblagan, chunki to'g'ri nutq ko'nikmasi boshqa ko'nikmalar singari oilada orttiriladi. Ye.L.Tixeyevaning fikricha, jviaktabgacha ta'lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e'tibomi qaratishi darkor: «Chunki nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim». Maktabgacha ta'lim muassasasining Ye.I.Tixeyeva tomonidan olg'a surilgan asosiy vaziyati - bolalarning barcha qobiliyatlarini, shu jumladan nutqni egallash qobiliyatini jadal rivojlantirish uchun shartsharoitlar yaratishdan iborat. Ayni paytda nutqni o'rgatish bolalar bog'chasidagi butun tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i zarur. Ikkinchi vazifa - bolalar nutqining shakli, uning kichkintoy atrofda gildardan o'zlashtirib oladigan narsalar tuzilmasi ustida ishlashdan iborat. - Uchinchi vazifasi - bolalar nutqini rivojlantirish vazifasini tarbiyachilar zimmasiga yuklagan holda pedagog Ye.I.Tixeyeva fikriga ko'ra, bolalar nutqini rivojlantirishning eng yangi metodlarini o'zlashtirishi, nafaqat metodik usullarni bilishi, balki ularni bolalar bilan muloqot chog'ida qo'llay olishi ham darkor. Ye.I.Tixeyeva o'z metodikasida bolalar nutqini rivojlantirishga oid ishlar mazmunini hamda nutqning rivojlanishi, og'zaki nutq rivojlanishi ro'y beradigan faoliyat turlarini aniqlaydi. Mashg'ulotlar jarayonida ushbu faoliyat turlarini yo'lga qo'yishda Tixeyeva asosiy e'tiborni lug'atni boyitish va ravon nutqni rivojlantirishga qaratish lozimligini ko'rsatadi. U ko'rgazmaviylik va kuzatishni bola nutqini rivojlantirish asosi deb hisoblaydi. Ye.I.Tixeyeva tomonidan ekskursiyalarni o'tkazish metodikasi ishlab chiqilgan, ekskursiyalarni bunday tashkil qilish, uning fikricha, bolalarni bevosita tabiatga oshno qiladi, ularga jonli borliqni ularning tabiiy munosabatlari bilan birgalikda tanishtiradi. Ye.I.Tixeyeva nutqni rivojlantirish mashg'ulotlariga nisbatan qo'yadigan asosiy talablarni qatorida bolalar qiziqishlari va tajribalari, ularni jonli o'tkazish, harakatlanish va sinab ko'rish imkoniyatlari bilan aloqasini olg'a suradi. Ye.I.Tixeyeva tomonidan yaratilgan «Maktabgacha yoshdagi bola nutqini rivojlantirish» nomli kitobi bosilib chiqdi, mazkur asar maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarga ona tilini o'qitishga doir ishlar tashkil qilish jarayonida ulkan ahamiyatga ega bo'ldi. «Maktabgacha yoshdagi bola nutqini rivojlantirish» kitobida biron etilgan amaliy tavsiyalar ta'lim muassasalarida hozirgi kungacha qo'llanib kelinmoqda. Yevgeniya Aleksandrovna Flerina (1889-1952) maktabgacha tarbiya sohasidagi

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

birinchi pedagogika fklari doktori bo'lib, u nutqni rivojlantirish metodikasini ishlab ohiqishga katta hissa qo'shgan. Ye.A.Flerina umumiy estetik tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida badiiy o'qish muammolari bilan shug'ullangan. Bolalar bilan ishlash va o'qituvchilik borasidagi o'z tajribalarini Ye.A.Flerina «Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z» nomli maktabgacha tarbiya yo'nalishidagi bilim yurtlari va institutlar uchun birinchi o'quv qo'llanmasida aks ettirgan. Ushbu qo'llanmaning asosiy bo'limlari og'zaki nutq, suhbat, badiiy o'qish va bolalarga hikoya qilib berish hamda bolalarning o'zlari hikoya qilib berishlariga bag'ishlangan. Ayniqsa, Ye.A.Flerinaning badiiy asarga san'at asari sifatida katta e'tibor bergani, badiiy matnni o'quvchiga yetkazishning turli usullarini, jumladan o'qilgan asar bo'yicha suhbat o'tkazish usulini ishlab chiqqanligi juda qimmatlidir. Ilmiy va amaliy xodimlarning aniq maqsadni ko'zlagan holda asta-sekinlik bilan olib borgan ishlari natijasida maktabgacha ta'lim muassasalarida ona tilini o'qitish tizimi shakllandi. Tarbiyachilar uchun ona tiliga doir qo'llanmalar, ta'lim muassasalaridagi eng yaxshi ish tajribalari haqida maqolalar to'plamlari muntazam ravishda chop etila boshlandi. 1956-yili maktabgacha tarbiya yo'nalishidagi pedagogika bilim yurtlari uchun birinchi marta «Bolalar bog'chasida nutqni rivojlantirish va ona tilini o'qitish» nomli o'quv qo'llanmasi dunyo yuzini ko'rdi. Mazkur qo'llanma muallifi O.I.Soloveva edi. 50-60- yillarda nutqni rivojlantirish metodikasida yangi bo'lim - grammatik to'g'ri nutqni shakllantirishga katta e'tibor berila boshlandi. Ushburmasalani yoritishga professor A.N.Gvozdev ulkan hissa qo'shdi, u n'zining «Bolalar nutqni o'rganish masalalari» nomli kitobida (1961) bolalarning ilk yoshdan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olishlarining qonuniyatlarini ochib bergan. Ye.A.Flerina «maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish muammosini tor darajada hal etish»ning xavfliligi haqida ogohlantirgan, maktabgacha yoshdagi bolani o'qitishning o'ziga xosligini ta'kidlagan: «Bolalar bevosita hayot bilan muloqotga kirishish yo'li bilan, tengdoshlari va kattalar misolida hamda mashg'ulotlar va maxsus mashg'ulotlarda tarbiyachining ko'rsatib o'tishi orqali o'qib o'rganadilar». U o'zining tarbiya tizimida san'atga va undan har xil faoliyat turlarida, shu jumladan badiiy-nutqiy faoliyatda bola imkoniyatlarini rivojlantirish uchun foydalanishga asosiy o'rinni bergan. A.P.Usova maktabgacha ta'lim muassasalarida o'qitishning umumiy nazariyasini ishlab chiqqani holda unda ona tilini o'qitishga alohida o'rin bergan. Ta'lim nutq rivojlanishi qonuniyatlari to'g'ri hisobga olingan taqdirda u barcha bolalar nutqining maqbul darajada rivojlantirilishini ta'minlaydi, hisoblaydi A.P.Usova. U bolalarning mustaqil ravishda egallab olishlari qiyin bo'lgan hikoya qilib berish qobiliyatini shakllantirishga alohida ahamiyat bergan. A.P.Usova ona tili bo'yicha dastumi o'zlashtirish uchun barcha bolalar bilan mashg'ulot o'tkazish lozim, deb hisoblagan. Ayni paytda u mashg'ulot o'tkazish metodikasini ishlab chiqish uchun ham ko'p ishlatilgan amalga oshirgan. Tadqiqotchilarning asosiy e'tibori nutqiy mashg'ulotlar mazmuni va metodikasiga qaratildi, bu asta-sekin Ye.A.Flerina ogohlantirgan «nutqni o'rgatish» tushunchasining torayishiga, amaliyotda esa - nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlar ahamiyatining oshishiga olib keldi. 60-70-yillarda bolalar nutqini rivojlantirish manalalarini o'rganish ishlari faollashdi. Hozirgi paytda bolalarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatlari shakllanishini ta'minlash imkonini boruvchi bolalar o'quvini tashkil etishning maqbul shaklini qidirish ilhltri olib borilnoqda. Nazariy va amaliy tadqiqotlarda bunday o'quvning mazmuni va shakllari haqidagi masalalar hal etiladi. Nutq va tilning ahamiyati. Bola hayotining barcha ko'rinishlarida til rivojlanishining ahamiyatini oshirish mushkul. Hayotiy qobiliyat kaliti sifatida aloqa va tilning asosiy roli haqida ishonchli dalillar keltirish mumkin. Rasmiy ta'lim va maktab hayotining dastlabki yillarida ta'sirli verbal va noverbal aloqaga asoslangan til mahorati o'fganish va rivojlanishga zamin bo'lgan. Til va boshqa muhim qoblllyatlarning o'sishi o'qishga tayyorgarlik, savodxonlik va hisoblitobni O'z ichiga olgan.

Bundan tashqari, hozir aloqa va til rivojining qiyinchiligi butun umr ta'sirining dalilidir. Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi, farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarish sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvoming andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merpsi va umumbashariy kadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar. tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1.
2. Uktamovna, S. M. (2025). DIALOGLAR ORQALI MULOQOT KO 'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 64-69.
3. Uktamovna, S. M. (2025). MATN VA TASVIR ASOSIDA HIKOYA TUZISH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 70-75.
4. Uktamovna, S. M. (2025). SO 'Z BOYLIGINI OSHIRISH USULLARI. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 58-63.
5. O'ktamovna, S. M. (2025). SAVOL-JAVOB ASOSIDA MULOQOTNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 27-32.
6. Uktamovna, S. M. (2025). TUSHUNCHALARNI NUTQDA TO 'G 'RI IFODALASH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 21-26.
7. Uktamovna, S. M. (2025). QISQA SHE'R VA ERTAKLARNI YOD OLISHNING AHAMIYATI VA USULLARI. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 39-45.
8. Uktamovna, S. M. (2025). TOVUSHLARNI TO 'G 'RI TALAFFUZ QILISHNI O 'RGATISH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 46-51.
9. Uktamovna, S. M. (2025). MATNLARNI TINGLASH VA QAYTA HIKOYA QILISH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 52-57.
10. Uktamovna, S. M. (2025). NUTQNI EMOTSIONAL IFODALASH. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 33-38.
11. Uktamovna, S. M. (2025). QO 'G 'IRCHOQLAR YORDAMIDA SAHNALASHTIRILGAN O 'YINLAR. *Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies.*, 2(1), 15-20.
12. Toymurodov, A. (2023, December). MODERN INTERPRETATION OF PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTION OF EXTREME SITUATIONS. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" SCIENTIFIC ADVANCES AND INNOVATIVE APPROACHES" (Vol. 1, No. 5, pp. 71-79).
13. Toymurodov, A. (2023). BASICS OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO MILITARY PERSONNEL. *Академические исследования в современной науке*, 2(24), 148-152.

14. Shuhratovich, T. A. (2025). PSIXOLOGIK TESTLAR TURLARI VA ULARNI QANDAY QO'LLASH. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(1), 8-15.
15. Abdurahmon, T. (2025). BOLALAR PSIXOLOGIYASINI O 'RGANISH ULARNING RIVOJLANISH JARAYONLARI. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(1), 16-21.
16. Abdurahmon, T. (2025). STRESSNI EKSPERIMENTAL TAHLIL QILISH. *New modern researchers: modern proposals and solutions*, 2(1), 51-56.
17. Abdurahmon, T. (2025). XOTIRA VA ESLAB QOLISH JARAYONLARINI. *New modern researchers: modern proposals and solutions*, 2(1), 57-62.
18. Abdurahmon, T. (2025). PSIXOLOGIYADA QAROR QABUL QILISH JARAYONLARINI EKSPERIMENTAL TADQIQ QILISH. *New modern researchers: modern proposals and solutions*, 2(1), 1-7.
19. Abdurahmon, T. (2025). PSIXOLOGIYADA NEYROEKSPERIMENTLARNING AHAMIYATI. *New modern researchers: modern proposals and solutions*, 2(1), 14-20.
20. Abdurahmon, T. (2025). KOGNITIV PSIXOLOGIYA INSONNING ONG JARAYONLARI. *New modern researchers: modern proposals and solutions*, 2(1), 8-13.